

Een fraaie synthese op een wankel basis

Discussie over J. I. Israel, *Dutch primacy in world trade, 1585-1740* (Oxford: Oxford University Press, 1989, xxi+462 blz., £45.00, ISBN 019 822729 9). Inmiddels is een Nederlandse vertaling verschenen: J. I. Israel, *Nederland als centrum van de wereldhandel, 1585-1740* (Franeker: Van Wijnen, 1991, 504 blz., f99,50, ISBN 90 5194 036 X).

J. L. VAN ZANDEN

De 'nieuwe visie' van Israel

Dutch primacy in world trade 1585-1740 is een indrukwekkend en bij velen briljant boek over de opkomst en de neergang van de Hollandse stapelmarkt. Om bij enkele in het oog springende kwaliteiten te beginnen: het boek is vlot geschreven en is, mede door de overzichtelijke structuur, zeer toegankelijk. Het is gebaseerd op een grote kennis van de relevante internationale literatuur, op sommige plaatsen aangevuld met nieuw bronnenonderzoek en biedt bovendien een in tal van opzichten nieuwe interpretatie van de ontwikkeling van de stapelmarkt.

Deze nieuwe interpretatie kan het best gekarakteriseerd worden als een consequente poging het werk van Braudel op zijn kop te zetten. Het debat met Braudel spitst zich toe op drie thema's: de oorsprong van de Hollandse suprematie in de internationale handel in de zeventiende eeuw, de invloed van de 'evenementen' op de economische 'conjuncturen' en de (theorie van de) seculaire trend van de vroeg-moderne periode. De oorsprong van Hollands suprematie wordt door Braudel (en anderen) gezocht in het feit dat Holland al in de zestiende eeuw de handel en het transport van massagoederen beheerste, in het bijzonder de graan- en zouthandel op het Oostzeegebied, de bekende moedemegotie. Na 1590, toen het Middellandse Zeegebied met grote graantekorten werd geconfronteerd, wisten de Hollandse kooplieden doordat zij de aanvoer van graan in handen hadden en door de grote efficiency van de Hollandse scheepvaart, ook de meer lucratieve handel in luxegoederen te veroveren, zo is de gangbare interpretatie. Israel tracht daarentegen consequent het belang van de moedernegotie te relativiseren en stelt dat de Hollandse stapelmarkt pas tot ontwikkeling kwam nadat men zich na 1590, vooral door de immigratie van daarin gespecialiseerde Antwerpse kooplieden, op de handel in luxegoederen kon gaan toeleggen. Sterker nog, in zijn ogen wordt de opkomst en het verval van de stapelmarkt vrijwel volledig bepaald door deze handel in luxegoederen.

Het tweede thema van het debat is een zeer fundamenteel punt van kritiek op het werk van Braudel: voortdurend probeert Israel aan te tonen dat de (economische) politiek van de vroeg-moderne staat een grote invloed uitoefende op de economische conjunctuur, met andere woorden: de evenementen uit het befaamde drie-lagen-schema van Braudel bepalen de conjuncturen. Het meest vernieuwende element van *Dutch primacy in world trade* is dat het gelezen kan worden als een krachtig pleidooi om de staat weer terug te brengen in de economische geschiedenis van deze periode. Daarbij gaat hij in tegen de tendens in de economische geschiedschrijving van de laatste dertig jaar om de staat juist als zelfstandige factor te elimineren, daarbij geruggesteund door het genoemde drie-lagen-schema van Braudel, dat immers impliceerde dat de politieke evenementen slechts de oppervlakte van de 'structuren' beroerden.

De these van de dominante invloed van de staat op de ontwikkeling van de internationale handel in de vroeg-moderne periode brengt hem tot een periodisering van de handelsgeschie-

dénis die door politieke ontwikkelingen bepaald wordt en die nogal sterk afwijkt van het gebruikelijke schema van de 'seculaire trend'. Tot 1648 is de ontwikkeling van de Hollandse handel sterk afhankelijk van de politiek van de Spaanse koningen: oorlogsjaren met handelsembargo's (1585-1590, 1598-1608, 1621-1647) worden gekenmerkt door stagnatie; in de tussenvallende jaren zonder handelsbelemmeringen groeide de handel daarentegen explosief. Na 1648 wordt de relatie met Frankrijk, de belangrijkste afnemer van de produkten van de stapelmarkt, beslissend. De oorlog van 1672 en de opkomst van het tegen Holland gerichte protectionisme (Colbertisme) aldaar in deze jaren, zijn beslissende ontwikkelingen die de fase van de neergang van de stapelmarkt (na 1672) inluiden. Het ritme van de conjunctuur dat zo door Israel wordt geschetst, staat in zijn ogen haaks op het beeld van een seculaire trend die stijgt tot ca. 1650 en daarna daalt, zoals dat door de *grand maître*, zoals Braudel ironisch wordt genoemd, zou zijn gegeven (280). Toch ontkomt ook Israel er niet aan het hoogtepunt van de bloei van de Hollandse stapelmarkt in de periode 1647-1672 te dateren, waarna een achteruitgang volgde die in de achttiende eeuw leidde tot een scherpe absolute achteruitgang. Het jaar 1740 sluit de laatste fase van Hollands suprematie, begonnen met de vrede van 1713, af (399).

Het door Israel ontworpen politieke ritme van de handelsconjunctuur bepaalt ook in hoge mate de structuur van het boek. De verschillende fasen worden in chronologische volgorde besproken, waarbij per periode systematisch de ontwikkeling van de Hollandse handel op de verschillende vaarroutes wordt behandeld. Daarnaast wordt in een aantal perioden ingegaan op de bijdrage van de nijverheid en van de financiële sector aan de groei van het handelsverkeer.

De historisch-statistische basis

Deze samenvatting doet geen recht aan de rijke inhoud van het boek, maar geeft in grote lijnen wel aan op welke punten Israel het bestaande beeld over de opkomst en neergang van de Hollandse stapelmarkt wil wijzigen. Mijn kritiek richt zich vooral op de wankelende historisch-statistische basis waarop het werk berust. Wat ontbreekt is een systematisch statistisch kader: van de beschikbare statistische bronnen wordt slechts een (bescheiden) deel gebruikt, de gebruikte bronnen worden onvoldoende kritisch geëvalueerd en op een tamelijk willekeurige manier gepresenteerd — haast elke tabel is weer anders ingericht, zelfs als uit dezelfde bron wordt geput — en tenslotte worden soms conclusies getrokken aan de hand van bepaalde statistieken die gewoon in strijd zijn met de gepresenteerde cijfers.

Het belangrijkste type bron dat Israel gebruikt zijn cijfers over aantallen schepen van verschillende nationaliteiten of herkomstgebieden die bepaalde havens aanliepen of vaarwegen passeerden. De Sonttolgegevens zijn bijvoorbeeld met 16 daarop gebaseerde tabellen prominent aanwezig. Deze gegevens waren gewoonlijk gebaseerd op de registratie van de zeebrieven van de binnengelopen schepen of, zoals bij de Sont, opgaven door de schippers van de herkomstplaats. De onbetrouwbaarheid van deze gegevens was echter, vooral in jaren waarin een handelsembargo van kracht was, zeer groot. Kernkamp heeft twee kloeke banden volgeschreven over de talrijke wegen die de Hollandse kooplieden bewandelden om de embargo's op de Spaans-Nederlandse handel te ontduiken. Het kopen van zeebrieven van andere havensteden — vooral van Noordduitse havens waarmee de banden toch al nauw waren — was de meest eenvoudige manier om dit te doen. Deze praktijken waren zo algemeen dat, alweer volgens Kernkamp, de 'handel op den vijand' ondanks de embargo's steeds doorging¹. Dit probleem met

1 J. H. Kernkamp, *De handel op den vijand, 1572-1609* (2 dln.; Utrecht 1931-1934); vergelijk de conclusie van deel I (220): 'Evenmin gelukte het Philips II in eigen land de commercieele betrekkingen met de rebellen te verbreken. Het was hem onmogelijk de Noord-Nederlanders uit Spanje te weren, daar

zijn bronnen—namelijk dat de gegevens over herkomstgebieden vaak gewoon niet kloppen—wordt door Israel wel een enkele keer genoemd (58,127), maar speelt bij de interpretatie van de cijfers eigenlijk geen rol.

Door dit probleem te negeren concludeert Israel mijns inziens te snel dat een Spaans embargo direct tot een depressie in de handel van Holland (en in de Hollandse economie) leidde. Ander bronnenmateriaal, waaruit het tegenovergestelde geconcludeerd kan worden, blijft bovendien ongebruikt. Een duidelijk voorbeeld is de door hem geconstrueerde depressie van 1585-1590 (31-32): het enige 'bewijs' hiervoor zijn de gegevens uit de Sonttoltabellen betreffende de handel tussen de Oostzee en het Iberisch schiereiland; de andere, overigens spaarzame gegevens wijzen eerder op economische expansie in deze jaren. Door de immigratie van Zuid-Nederlandse reders en werklieden begon de nauw met de internationale handel verbonden textielnijverheid van Leiden en Haarlem in deze periode aan een tweede *take-off*, een feit waar Israel ook niet omheen kan (35-36). Het is aannemelijk dat andere sectoren daar ook van geprofiteerd hebben; voor zover we over cijfers beschikken, wijzen deze steeds op groei tussen 1585 en 1590 (bijvoorbeeld in de Haarlemse brouwindustrie)². In deze jaren bloeide de handel van Zeeland op, waar veel Antwerpse kooplieden zich in eerste instantie vestigden. De door Becht gepubliceerde cijfers over de opbrengsten van de convooien en licenten laten elk jaar tussen 1584 en 1588 een (scherpe) stijging zien; ook na 1588 blijft het niveau veel hoger dan in 1584/85³. Helaas ontbreken dergelijke gegevens voor de rest van de Republiek.

De spaarzame gegevens waar we over beschikken wijzen mijns inziens niet in de richting van een recessie tussen 1585 en 1590; de gegevens die Israel presenteert om dit aannemelijk te maken, overtuigen in ieder geval niet. Nog veel bonter maakt hij het echter met zijn interpretatie van de periode 1621-1647, waar ik wat uitvoeriger op in zal gaan. De behandeling van de belangrijkste statistieken over deze periode, misschien wel de klassieke jaren van bloei van de Hollandse stapelmarkt, is in mijn ogen het dieptepunt van het boek (280-283). De auteur wil aantonen dat de invloed van het embargo van 1621 'immens' was (125,132), overigens ondanks een massale ontduiking ervan (127), waardoor de gehele periode 1621-1647 er één was van *prolonged stagnation* (deze term op 279). Hier waagt hij zich wel aan de gegevens over de opbrengsten van de convooien en licenten, al wenst hij om onduidelijke redenen slechts gebruik te maken van de cijfers van Rotterdam voor de periode 1614-1657 en van Amsterdam voor 1640-1671. Het probleem bij de interpretatie van deze cijfers is dat in 1621 en 1647 de tarieven zijn gewijzigd. Met deze wijzigingen goochelt hij zo dat er, tenminste in Rotterdam, geen stijging zou zijn geweest (280-282). Als we echter dit gechochel met correctiepercentages buiten beschouwing laten en alleen de jaren zonder een wijziging van het tarief, 1621-1647, analyseren, dan blijkt direct dat de typering van deze fase als een van *prolonged stagnation* kant noch wal

het land den toevoer van hun koopwaren niet kon missen'; of de conclusie van deel II (348): 'Geen enkele maatregel tot verhindering van den handel was lang vol te houden, daar de smokkelhandel bij elk verbod aanstonds onrustbarende vormen aannam'; een gedetailleerd inzicht in de onbetrouwbaarheid van de herkomstgegevens uit de Sonttoltabellen in een eerdere periode (1569/1570) geeft J. C. A. Meij, *De watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572* (Amsterdam/Londen, 1972) 275-282.

2 Vergelijk J. C. van Loenen, *De Haarlemse brouwindustrie voor 1600* (Amsterdam, 1950) 47, 59, waaruit ook blijkt dat het stedelijk bierverbruik sterk steeg; ook de Amsterdamse economie floreerde, voor zover kan worden nagegaan, wat onder meer blijkt uit de migratie naar en het sterk toenemende aantal huwelijken in de stad (vgl. L. van Nierop, 'De bruidegoms van Amsterdam van 1578 tot 1601', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XL (1934) 136-160, 329-344; en J. G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en hel gildewezen van Amsterdam*, I ('s-Gravenhage, 1929) xxxv vlg.

3 H. E. Becht, *Statistische gegevens betreffende den handelsomzet van de Republiek der Vereenigde Nederlanden gedurende de 17e eeuw (1579-1715)* ('s-Gravenhage, 1908) tabel 1.

raakt. De opbrengsten van de convoeien en licenten stegen in deze 26 jaar met maar liefst 61 %; in Zeeland was de stijging het grootst, bijna 90%, gevolgd door Rotterdam (64,5%) terwijl de inkomsten van het kantoor Amsterdam relatief weinig toenamen (maar altijd nog met 52,5%)⁴. Grafiek 1, met daarin de totaalcijfers voor de gehele Republiek, laat na een recessie halverwege de jaren twintig een sterk stijgende trend zien, die echter halverwege de jaren veertig lijkt af te breken. Gecorrigeerd voor de tariefwijzigingen van 1648 komen de cijfers van 1649 en 1650 echter nog uit boven de top van 1642/1643. Een aanvullende belangrijke indicator van de economische conjunctuur in Holland in deze periode, de opbrengsten van de imposten, laten eveneens een sterk opgaande trend tussen 1624 en 1644 zien (grafiek 1), al moet deze deels worden toegeschreven aan het opvoeren van de belastingdruk⁵. Beide reeksen laten er geen twijfel over bestaan dat de Hollandse economie in deze jaren sterk groeide.

Het belangrijkste argument van de auteur voor de achteruitgang van de handel tussen 1621 en 1647 is dat de Hollandse Sontvaart, of meer in het algemeen de handel in massagoederen, in deze periode afnam (143, 156, 259). Op dit punt heeft Israel zich waarschijnlijk vooral laten (mis)leiden door de cijfers over de aantallen Nederlandse schepen die de Sont passeerden. Dit aantal piekte inderdaad in 1618 (4316 Oost- en Westdoorvaarten van Nederlandse schepen), hoewel de absolute top ironisch genoeg in een embargojaar viel (1608: 4362 doorvaarten). Na 1618 zette een duidelijk dalende trend in. Maar al door Christensen is aangetoond dat de aantallen schepen in deze periode weinig zeggen omdat het gemiddelde lastage van de Nederlandse schepen sterk toenam; hij berekende een toename van de scheepsinhoud met maar liefst 65% tussen 1594/1595 en 1639⁶. Volgens Van Royen nam het gemiddelde lastage op deze route tussen 1636 en 1700/1710 nog eens met 45% toe⁷. De door Unger in zijn samenvatting van de gegevens van de Sonttabelle gepresenteerde gegevens over het transport op Nederlandse schepen van de belangrijkste massagoederen (tarwe, rogge, zout en haring) laten zien dat de piek niet tijdens het Bestand (1610/1619) viel, maar tijdens het laatste decennium van de oorlog (1640/1649)⁸. Hoewel ook op deze conclusie wel weer iets is af te dingen — waarschijnlijk lag het ontduikingspercentage voor 1618 hoger dan in de jaren veertig — weerspreken deze gegevens de stelling dat er sprake was van een absolute achteruitgang.

Ook het hoogtepunt van de bloei van de vooral voor de uitvoer werkende Leidse textiel moet eerder gezocht worden in de jaren tussen 1635 en 1655 dan rond 1670, zoals Israel doet. Mede doordat de tabellen uit Posthumus' Leidse textielnijverheid om duistere redenen slechts gedeeltelijk zijn overgenomen (195, 261), wordt de strekking van de analyse van Posthumus mijns inziens niet geheel juist weergegeven. De waarde van de produktie van de Leidse textiel daalde, na een sterke stijging tussen 1630 en 1654, weer na 1654; door de toegenomen concurrentie namen de prijzen van het textiel na ca. 1642 af; de lonen begonnen na ca. 1652 te dalen⁹. Ook dit wijst erop dat de Hollandse stapelmarkt en de economie als geheel tussen 1621

4 Gegevens (van grafiek 1) ontleend aan M. C. 't Hart, *In quest for funds* (Leiden, 1989) 209-210, 213; voor enkele jaren moest ten behoeve van de grafiek de opbrengst van enkele kantoren geïntroleerd worden.

5 *Ibidem*, 85-87.

6 A. E. Christensen, *Dutch trade to the Baltic about 1600* (Kopenhagen/ Den Haag, 1941) 315-317.

7 P. C. van Royen, *Zeevaardijvloot omstreeks 1700* (Amsterdam, 1987) 170. g W. S. Unger, 'De Sonttabelle', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XLI (1926) 126-155; het gemiddelde per jaar met Nederlandse schepen vervoerde lastage van deze vier goederen was 78.886 in 1610/1619, 70.893 in 1620/1629, 60.740 in 1630/1639 (exclusief 1632 en 1634) en 84.092 in 1640/1649.

9 Vergelijk N. W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, III ('s-Gravenhage, 1939) 941-943, 1012-1013.

en 1647 een proces van voortgaande expansie doormaakten; er zijn daarentegen geen bronnen die wijzen op de *prolonged stagnation* van Israel.

Merkwaardig is bovendien dat de door Israel bijgestelde cijfers van de convoeien en licenten van Amsterdam het absolute hoogtepunt in 1649 en 1650 laten zien (283), iets wat dus precies past in de interpretatie van Braudel. De auteur gaat hier echter vrolijk aan voorbij. Mogelijk teleurgesteld door het feit dat de beschikbare statistische gegevens van de convoeien en licenten niet altijd sporen met zijn interpretatie, gaat hij in de rest van het boek aan deze gegevens (en aan vele andere) voorbij. In het hoofdstuk over de achteruitgang in de achttiende eeuw worden de 'moderne' historici wel het verkeerd interpreteren van de gegevens omtrent de ontwikkeling van de handel verweten (379), maar een poging zijn ideeën over de absolute achteruitgang van de stapelmarkt te confronteren met het dan beschikbare relatief rijke bronnenmateriaal van de convoeien en licenten, de Hollandse imposten, de galjootsregisters, het paalgeld etc., ontbreekt¹⁰. De interpretatie van de achteruitgang na 1672 blijft hierdoor in feite in de lucht hangen.

De seculaire trend

Uit het voorgaande mag duidelijk worden dat het door Israel geponeerde politieke ritme van de handelsconjunctuur mij niet heeft kunnen overtuigen. De relatie tussen politieke interventies en hun economische effecten is mijns inziens complexer dan Israel aanneemt. Kooplieden waren (en zijn) nu eenmaal zeer ingenieus in het ontduiken of ontlopen van handelsembargo's en (andere) protectionistische maatregelen. Dergelijke maatregelen creëerden bovendien zelf de economische prikkels voor ontduiking: naarmate een bepaald embargo effectiever werd, werden de prijsverschillen tussen de afgeschermd markt en de vrije wereldmarkt groter en werd de beloning op ontduiking groter. De grote winsten die in de handel op de vijand genoten werden, waren waarschijnlijk in belangrijke mate juist het gevolg van het verbieden van deze handel. Het is dus zeer goed denkbaar dat Hollandse kooplieden per saldo profiteerden van de tegen de handel op de vijand gerichte maatregelen. Het handelsvolume nam weliswaar af—waar Israel zich op concentreert—maar de winst per verhandeld produkt kon sterk toenemen, zeker als het een produkt betrof waarvan de vraag inelastisch was, zoals graan (zoals de winsten in de hedendaagse drugshandel fenomenaal zijn omdat de handel zo sterk vervolgd wordt en er enorme prijsverschillen tussen markten zijn ontstaan).

Hoe complex de relatie tussen overheidsingrijpen en de ontwikkeling van de handel was, bleek vooral bij het Spaanse embargo van 1598. De periode van het tweede embargo, 1598-1608, is moeilijk in het politieke ritme van Israel te passen omdat het zonder twijfel jaren van sterke expansie waren — expansie wellicht mede *dankzij* het embargo van 1598. De Hollandse kooplieden werden immers door het embargo gedwongen om de Spanjaarden en Portugezen, die de handel op Amerika, Afrika en Azië grotendeels in handen hadden, uit te schakelen en deze handel zelf ter hand te nemen. Zoals Israel ook schetst, was men hierin zeer succesvol. Het embargo van 1598 werkte hierdoor averechts en droeg zelfs bij aan de opkomst van de Hollandse stapelmarkt.

Omdat ook de embargo's van 1585 en 1621 maar ten dele succesvol waren en de groei van de Hollandse handel niet echt konden tegenhouden, kan met enige overdrijving gesteld worden dat de Hollandse handel tot ca. 1650 dankzij of ondanks alle politieke interventies expandeerde,

10 Zie hiervoor J. L. van Zanden, 'De economie van Holland in de periode 1650-1805: groei of achteruitgang?', *BMGN*, CII (1987) 562-609; W. G. Heeres, 'Annual values of Amsterdam's overseas imports and exports, 1697 to 1798' in: *Idem*, e. a., ed., *From Dunkirk to Danzig* (Hilversum, 1988) 263-280.

terwijl we na pakweg 1670 het tegenovergestelde zien. Deze seculaire trend — opgang tot ca. 1650, neergang na ca. 1670 — kan door Israel niet genegeerd worden en dit deel van zijn debat met de *grand maître* overtuigt dan ook niet. Dat volgens Braudel de omslag in 1650 (of volgens eerder werk in 1620) heeft plaatsgevonden, en volgens Israel in 1672, lijkt me geen fundamenteel verschil van interpretatie, temeer daar Nederlandse aanhangers van de seculaire trend zoals Van der Woude het omslagpunt altijd al wat later, tussen 1650 en 1680, gedateerd hebben¹¹.

Een laatste punt van kritiek mag misschien zijn dat deze seculaire trend, de opkomst en neergang van de stapelmarkt, door Israel onvoldoende verklaard wordt. Een belangrijke factor in de opkomst was zonder twijfel de grote kostenvoorsprong van de Nederlandse koopvaardij, die door Israel met tal van interessante gegevens over de vrachtprijzen in de eerste helft van de zeventiende eeuw geïllustreerd wordt. In vreedestijd—de gegevens betreffen vooral 1609-1621—waren de vrachtprijzen van de Hollandse schepen zo laag dat men alle concurrenten de baas kon blijven (91). Het ligt voor de hand een verband te leggen tussen deze kostenvoorsprong en de vaart waar de Hollandse kooplieden, scheepsbouwers en schippers geleerd hadden zo efficiënt te zijn, namelijk de vaart op de Oostzee, maar daar verzet Israel zich tegen (408-409). Voor penetratie van de *rich trades* was, zo schrijft hij in de conclusie, vooral een goed ontwikkelde industrie, een *powerful merchant elite* en een sterke staat nodig. Het is in dit verband spijtig dat hij de gegevens over de vrachtprijzen niet ook voor de periode na 1648 verzameld en gepubliceerd heeft, want na ca. 1670 weet de Hollandse handel zich zelfs ondanks een goed ontwikkelde industrie, een krachtige koopliedenelite en een (in de ogen van Israel) sterke staat niet meer te handhaven. Er zijn wel aanwijzingen dat de vrachtprijzen op bepaalde routes—onder andere die naar Italië—tussen ca. 1640 en ca. 1670 sterk stegen, wat, gezien de daling van het algemeen prijspeil in deze periode, zou kunnen wijzen op een afname van de concurrentiekracht¹². Dat dit niet wordt onderzocht betekent mijns inziens dat er nog een schakel in de verklaring van de neergang van de stapelmarkt na ca. 1670 ontbreekt.

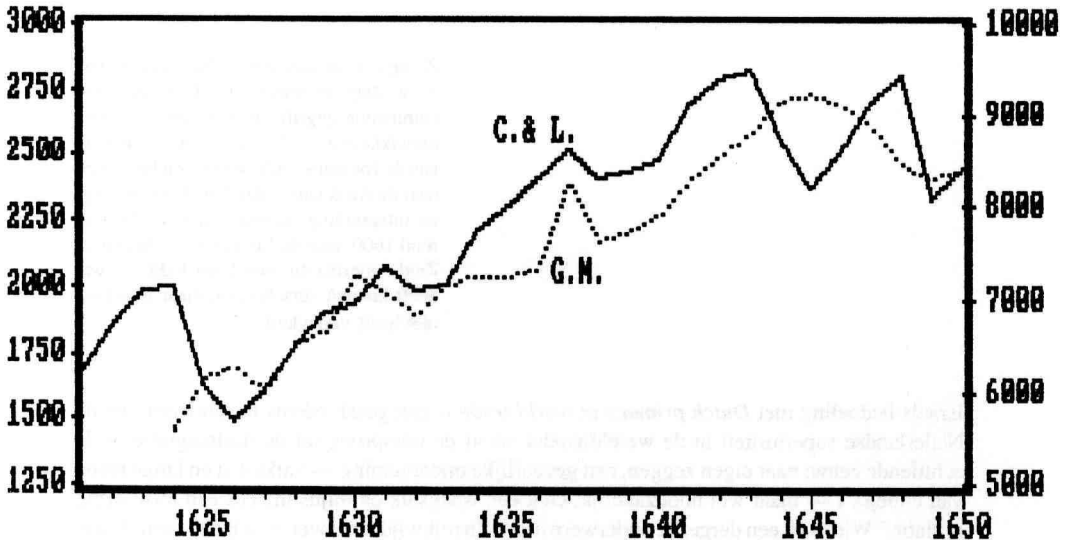
Besluit

De teneur van deze bespreking is eenzijdig kritisch omdat het kritiseren van bepaalde stellingen nu eenmaal meer woorden kost dan het prijzen van een geheel werk. De grote verdienste van het boek van Israel is dat hij de staat weer terug heeft gebracht in de economische geschiedenis van deze periode en daarmee een brug heeft gelegd naar de recente theorievorming over de staatsvorming in de vroeg-moderne periode (al is het spijtig dat hij zelf nog geen gebruik heeft gemaakt van deze brug). Zijn beschouwingen over de Republiek als sterke staat die zich voortdurend krachtig met alle middelen inzette voor de belangen van de kooplieden zijn van fundamenteel belang voor het begrip van de Nederlandse handelsgeschiedenis. Als algemeen overzicht van de opkomst en neergang van de Hollandse stapelmarkt is het boek geslaagd te noemen; het bevat daartoe steeds per periode handzame overzichten van de ontwikkeling van handel en transport op bepaalde vaarroutes. Maar zijn kritiek op de gangbare interpretatie van de handelsgeschiedenis, in het bijzonder zoals die is verwoord door Braudel, is niet altijd overtuigend. De wetenschappelijke waarde van het boek wordt helaas aangetast door dit wat verkrampte streven de *grand maître* voortdurend te kritiseren en zijn stellingen om te keren.

11 A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier* (Wageningen/Utrecht, 1972) 609; Faber lijkt daarentegen meer aan het jaartal 1650 vast te houden, vergelijk J. A. Faber, *Drie eeuwen Friesland* (Wageningen/Leeuwarden, 1973) 392.

12 Vergelijk S. Hart, 'Amsterdamse scheepvaart en handel op Noord-Rusland in de zeventiende eeuw' in: *Idem, Geschrift en getal* (Dordrecht, 1976) 267-314, 289-291.

GRAFIEK I

De opbrengst van de convoijen en licenten (linkerschaal) en van de gemeene middelen (rechtterschaal), 1621 (1624)-1650 (in f duizend).

LEO NOORDEGRAAF

Zo zijn reeds vóór het midden van de 16e eeuw diep de karaktertrekken van onze commercie gegrift: trekken die een latere ontwikkeling — de vaart, nog in de loop van de 16e eeuw in de Middellandse Zee en naar de Afrikaanse eilanden; de stersgewijze uitspreiding daarna van onze handel, rond 1600, naar de Levant, naar Guinea en Zuid-Amerika en naar Oost-Indië — wel heeft kunnen verscherpen, maar in wezen niet heeft veranderd¹.

Israels bedoeling met *Dutch primacy in world trade* is een geschiedenis te schrijven van de Nederlandse superioriteit in de wereldhandel vanaf de oorsprong tot de desintegratie in de achttiende eeuw; naar eigen zeggen, een gevaarlijke onderneming — valkuilen en lange tenen van collega's — maar wel noodzakelijk. Ook een waagstuk en mijns inziens een lofwaardig initiatief. Wie durft een dergelijk onderwerp met zo'n reikwijdte en over zo'n lange periode aan te vatten? Israel dus; en ik, zelf meer van het kleine gebaar, waardeer die moed. Het resultaat is een overzicht van de rol van de Republiek in de wereldhandel dat als richtsnoer zijn nut zal opleveren. Maar het biedt meer:

My essential object is to try to explain the nature of Dutch world entrepot, how it functioned and the stages through which it evolved, and to emphasize the fundamental interaction between the different strands of Dutch trade with widely diverse parts of the globe [aldus Israel (ix)].

Het is vooral die verklaringspoging die het boek boeiend maakt. De oorzaak van de *Rise and fall of the Dutch empire* wordt namelijk gezocht in de politiek-institutionele en militaire geschiedenis van de vroegmoderne tijd. Op zichzelf beschouwd lijkt dat niets bijzonders — vroeger hebben hele generaties historici zo'n kader gekozen — maar anno 1990 is deze benadering in zekere zin schokkend, omdat zij indruist tegen de thans dominerende en veelal tot heerlijkheid bevorderde economische geschiedschrijving, die de verklaring voor handelsbewegingen in de eerste plaats in economische en demografische lange-termijn processen zoekt. Daar komt bij dat Israel deze spraakmakende benadering niet en passant wegwuift, maar, alvorens het primaat van de politiek te ontvouwen, een aanval op de serialisten doet. Met name Braudel is doelwit.

Braudel passé

Waartegen richt Israel zich precies? Als voorproefje tegen Braudels opvatting dat er gedurende de late middeleeuwen steeds slechts één middelpunt in de Europese economie was. Israel echter

1 Z. W. Sneller, 'Economische en sociale denkbeelden in Nederland in den aanvang der 19e eeuw (1814-1830)' in: *Idem, Bijdragen tot de economische geschiedenis* (Utrecht-Antwerpen, 1968) 203.